

T. Molnár Gizella

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0009-0003-2369-6610

Konfliktusok a generációs tanulás történetében

Absztrakt

Manapság egyre több szó esik a generációk közti tanulásról. Mind nagyobb jelentőséggel bír a szervezetekben, a szakirodalomban, a közbeszédben és a médiumokban is. Noha valóban fontos szerepe van különösen a nem formális tanulásban az egymástól való, és a generációk közötti tanulásnak, a jelenség korántsem új, a különböző generációk egymástól tanulása egyidős az emberiséggel. A M. Tomasello által leírt kulturális átadás elmélete szerint az emberi kultúra fejlődése is a generációk együttműködésére épül, a kulturális tanulás megelőzi magát a kultúrát is, és általa válik lehetővé már annak kialakulása is. Különösen nagy jelentőséggel bír a generációs tanulás akkor, amikor kihívásokkal szembesül a társadalom és a megoldandó problémákra újításokkal reagál. Ezeknek új praxissá válásában nagy szerepe van a generációk közötti tanulásnak akár úgy is, hogy az új generációk közvetítik azokat az idősebbek felé. Ez nem mindig zökkenőmentes, az újítások ellenállást is kiválthatnak. Tanulmányunk erre vonatkozóan mutat be néhány kultúrtörténeti példát.

Kulcsszavak: intergenerációs tanulás, kulturális átadás, kumulatív kulturális evolúció, újítások és konfliktusok

Abstract

Interpretation of Intergenerational Learning in a Historical Context

Nowadays, there is more and more talk about intergenerational learning. The concept itself is of ever greater importance within organizations, in academic literature, in public discourse and in the media. Although learning from each other and between generations actually plays an important role, especially in non-formal education, the phenomenon is by no means new – the learning of different generations from each other is as old as humanity itself. According to the theory of cultural transmission described by M. Tomasello, the development of human culture is also based on the cooperation of generations, as cultural learning precedes culture itself, and it enables its formation. Generational learning is especially important when a society is faced with challenges and reacts to the problems to be solved with innovations. Intergenerational learning plays a big role in turning these into new practices, even if the new generations pass them on to the older ones. This is not always smooth, innovations can also provoke resistance. Our study presents some examples from cultural history in this regard.

Keywords: intergenerational learning, cultural transfer, cumulative cultural evolution, innovations and conflicts

A közösségi tanulás, az intergenerációs tudástranszfer egyidős az emberi kultúrával. A Michael Tomasello által leírt kulturális átadás elmélete – amely Tomasello szerint megalapozza az emberi kultúra fejlődésének több évezredes folyamatát – tulajdonképpen már eleve a generációs tanulás leírása. Noha a szerző pszichológus, és a témát az emberi gondolkodás fejlődésének kontextusában tárgyalja a kulturális evolúció pszichológiai vonatkozásait feltárva, jól felismerhető az egymást követő generációk tudásának, tapasztalatainak átadása a közösségekben. (Tomasello 2002) Elmélete szerint tehát magának az emberi kultúrának a fejlődése is

felfűzhető erre a szála, sőt, az ő értelmezésében a kulturális tanulás a homo sapiensre jellemző empátia segítségével megelőzi magát a kultúrát is, s ezáltal válik egyáltalán lehetővé annak kialakulása. Nézete szerint ebben különbözik a homo sapiens a többi állatfajtól, a főemlősöktől is. Maga a kulturális átadás az állatvilágban viszonylag gyakori evolúciós folyamat, amely lehetővé teszi az egyes egyedek számára, hogy kihasználják fajtársaik már meglévő képességeit és tudását, ezzel időt, erőfeszítést megtakarítva. Pl. a szociális kulturális átadás tárgya a madarak fajspecifikus éneke, a hangyák feromonjelek utáni tájékozódása, a csimpánzok eszközhasználata, de az embergyerekek is társadalmuk többi tagjától tanulják meg egyebek között a nyelvi konvenciókat. A kulturális átadás folyamata azonban az adott fajra jellemző módon történik. A homo sapiens is fajspecifikus kulturális átadással rendelkezik, mégpedig olyannal, amely egyetlen más fajnál sem tapasztalható, és aminek eredménye az ún. kumulatív kulturális evolúció, vagyis maga az emberi kultúra. Kialakulása, majd további fejlődése azon alapul, hogy egy ember, vagy egy csoport feltalálta egy tárgy vagy szokás első változatát, amelyet használt a közösség, majd később javították ezt, s akár sok nemzedéken át így adta át egyik generáció a másiknak. Egy idő után ismét módosították, ezt ismét eltanulta a közösség, és így tovább. Ezt a folyamatot „lendkerékhatásnak” nevezi Tomasello, s ennek segítségével jutott el az ember az eszközkészítésben a kőeszközöktől a számítógépek által vezérelt gépekig, a kommunikációban a nyelvi és a kezdetleges művészi szimbólumoktól az írott nyelv, a matematikai jelrendszerek, és a művészetek szimbolikus kommunikációjáig, az új társadalmi szokások és szervezetek kialakításában a kezdetleges halotti szertartásoktól a vallásokig és a különböző (pl. oktatási, kereskedelmi) intézményekig. A kumulatív kulturális átadás hatékonysága az újításokon kívül a pontos szociális átadáson alapul és az empátián, ami ez esetben az egyik egyed által a másikhoz történő szándéktulajdonítást jelenti. Vagyis az egyedeknek azt a képességét, hogy egy másik ember „mentális helyébe” képzeljék magukat, ezzel sajátként kezelve az ő ismereteiket is. Újítás esetén pedig – ami mindig valami felmerülő probléma megoldására irányul – szintén a beleérző képesség segíti azok megvalósítását. Így a homo sapiens nem egyszerűen másoktól tanul, hanem másokon keresztül képes tanulni, legyen az utánzásos tanulás, tanítás alapján történő tanulás vagy együttműködéses tanulás. Ez a másokon keresztül tanulás, a másik személlyel való azonosulás, melynek eredményeként megvalósul a kulturális tanulásban való részvétel, csak a homo sapiensre jellemző, fajspecifikus tulajdonság. Noha számos főemlős egyed alakít ki pl. viselkedésbeli újításokat, a fajtársaik ezeket nem tudják átvenni, ugyanis nem vesznek részt szociális tanulásra alapuló kulturális átadásban (Tomasello 2002: 10–15). Főleg nem tapasztalható az a kulturális hálózat, amely a kulturális átadás során kialakul, hiszen az adott tárgy, vagy gyakorlat összetetté válik az idők során, s azt a közösség teljes komplexitásában őrzi meg és adja tovább: az elődök és az adott kor kulturális bölcsessége egyszerre van jelen a közösség tudásában. Minden dolognak, az emberi kultúra által alkotott tárgyakkal és viselkedési gyakorlatokkal is megvan tehát a maguk története. (Tomasello 2011: 10)

A kumulatív kulturális evolúción túl a társadalmi intézmények – közösen elismert normák és szabályok által irányított viselkedési gyakorlatok – kialakítása is meghatározó szerepet játszik az emberi kultúrában. Valójában a normák és szabályok által működnek a kultúra folyamatai, és ez is csak az emberi fajra jellemző. Ezek mellett további fontos sajátossága az emberi kultúrának, a kulturális átadásnak az együttműködés, a másokkal közös szándék és elkötelezettség, amelyet az együttes figyelem és a közös tudás irányít. Ehhez járul az embereknek az az egyedi sajátossága, hogy aktívan tanítják egymást, miközben társas konformitási normákhoz igazodnak a közösségekben. A közösségi tanulás nem csak az utánzáson alapul, mint más állatfajoknál, hanem a tanításra és az együttműködésre épülő tanulás kiemelkedő szerepet kap. Mindezek együttesen elősegítik az adott közösség kumulatív kulturális átadási folyamatainak megvalósulását, hiszen addig őrzik az újításokat, amíg más újítás nem jön, de a korábbi változatok is megmaradnak a közösségi tudatban (Tomasello 2011: 12–14). „A homo sapiens korábban soha nem látott módon adaptálódott arra, hogy kulturális csoportokban cselekedjen és gondolkodjon... az emberek legimpresszívabb kognitív teljesítményei – a komplex technológiáktól a nyelvi és matematikai szimbólumoktól át a kifinomult társas intézményekig – nem egyedül cselekvő egyének termékei, hanem kölcsönhatásban lévő egyének munkájának eredményeként jönnek létre” (Tomasello 2011: 14).

Természetesen ez az impozáns, átfogó elmélet konkrét, hétköznapi tevékenységekben, közösségekben realizálódik, tehát e nagy horizont néhány apró szegmensét szeretném a

következőkben bemutatni, konkrét példákkal illusztrálva a generációk együttműködését a kultúra történetében, érzékeltetve, hogy a jelenség korántsem új, bár napjainkban egyre inkább ráirányul a figyelem. A kultúra története azt mutatja, hogy különösen nagy jelentőséggel bír a generációs tanulás azokban az időszakokban, amikor új kihívásokkal szembesül a társadalom és a megoldandó problémákra újításokkal reagál, pl. a hosszú idő óta bejáratott és változatlan gazdasági, tudományos, vagy épp kommunikációs praxist kibővíti, megújítja, hatva ezzel az egész közösség működésére. Ezeknek az újításoknak az elterjesztésében, elfogadásában, új praxissá válásában kiemelkedő szerepe van a generációk közötti tudásátadásnak akár úgy is, hogy a fiatalabb generációk közvetítik azokat az idősebbek felé. Vitathatatlan tehát, hogy – ahogyan a múltban – napjainkban is fontos szerepe van különösen a nem formális tanulás támogatásában az egymástól való, és a generációk közötti tanulásnak már csak az eltérő élettapasztalatok okán is. Jó, hogy ezekre a szempontokra is figyelemmel vannak a különböző szervezetek (cégek és más közösségek), s igyekeznek hasznosítani a különböző generációk eltérő ismereteit és kompetenciáit szervezeti kultúrájukban. Azért is fontos ezzel foglalkozni, mert bár a különböző generációk jelenléte egy közösségben, egy szervezetben nagyon hasznos és hatékony lehet, ugyanakkor nem feltétlenül zökkenőmentes. Az újítások szándéka ellenállást is kiválthat, létjogosultságukat a közösség, vagy annak egy része megkérdőjelezheti, így azok lassabban nyerne teret, s lassabban terjednek el. Valójában ilyen esetben a közösségi együttműködés két részre szakad: a változás szükségességét látó, azt sürgető újító és támogatói, illetve a már meglévő technológia, kommunikációs praxis, intézmény stb. védelmezőinek csoportjaira, amely még nem látja át az innováció hatásának jelentőségét a közösségre nézve. Történelmi távlatból azonban a gyakorlat és az idő többnyire az újítókat igazolja, a kulturális átadás során már az új módszert, eszközt stb. adják tovább, s ezeket használja a közösség. Viszonylag gyakoribb ez a jelenség a tudományos életben, a tudományok fejlődésében, de más területeken is tapasztalható.

*

Az orvostudományban jó példa erre a 19. század közepén élt londoni orvos, John Snow esete, aki a kolera terjedésének okáról kialakított elképzelését korábbi, más területeken elért eredményei (elsősorban az aneszteziológia és a fájdalomcsillapítás alapvető módszereinek kidolgozása) miatt már megbecsült orvosként sem tudta kezdetben elfogadtatni sem a szakmával, sem a járványügyi hatóságokkal. Mivel még nem ismerték a baktériumokat és a vírusokat, a kor orvostudományában az az ókori eredetű nézet volt elfogadott, hogy a betegségeket, így a kolérát is a rossz levegő, a „miazma” okozza és ezáltal terjed a fertőzés. Snow doktor viszont meg volt győződve arról, hogy – mivel a kolera tünetei az emésztőrendszert érintették – valamilyen étel, vagy ital, de főként a víz terjeszti a fertőzést (J. Snow 1849), de nem hittek neki. Az 1854-es londoni kolerajárvány idején azonban felfigyelt arra, hogy a betegség csak egy bizonyos városrész, a Soho egy nem túl nagy, pár utcányi területén szedte az áldozatait, és pár nap alatt több mint ötszáz ember halt meg itt. Az az ötlete támadt, hogy egy térképen rögzíti a fertőzöttek és az elhunytak lakóhelyét, mégpedig a kórházi adatok és az itt lakók egyenkénti kikérdezésének alapján. A térképen így kirajzolódott a kérdéses terület, melynek nagyjából a középpontjában volt egy közút, ahonnan a környékeliek a vizet vették. A térkép és az adatok alapján valószínűsíthető volt, hogy az ivóvíz a fertőzés oka, mert aki meghalt, mindenki ivott a kútból, viszont a területen lakóknak az a része, amely nem betegedett meg, máshonnan nyerte a vizet. Az eredményeket Snow ismertette a hatóságokkal, s azt javasolta, hogy egyszerűen szereljék le a kút nyomókarját, hogy ne lehessen belőle vizet venni. Nem hittek neki, de mivel veszítenivaló nem volt, leszereltették a nyomókart, s nagy meglepetésre a járvány valóban visszaszorult, pár nap alatt rohamosan csökkent a megbetegedések és a halálesetek száma is. A doktor kiderítette azt is, hogy a kút vize – csatornázás hiányában – szennyvízzel fertőződött (Duin-Sutcliffe 1993: 58). Azt ugyan ő még nem tudta, amit Robert Koch 30 évvel később felfedezett, hogy a kolérát baktérium okozza, úgy gondolta, hogy a fertőzést a vízben élő parányi csíralények idézik elő. De ő mutatott rá arra, hogy a járvány a víz közvetítésével (is) terjedhet, s a kórokozó semmiképp sem a levegőben van, bár a hatóságok és az orvosok továbbra is ragaszkodtak a korábbi „miazma-teóriához”. Újításait viszont átvették és továbbadták az egymást követő generációk, azok hozzáadódottak a folyamatosan fejlődő orvostudományhoz. Régóta nem vonja kétségbe senki, hogy a kolera terjedésében elsődleges szerepe a fertőzött ivóvíznek (és ételnek) van. De

munkájától számítják a szakemberek a járványtan megszületését, s általa a matematikai statisztikai analízis hasznossága is bizonyítást nyert, hiszen nagy innováció volt, hogy a statisztikai elemzések a járványok megfékezésére is használhatók. Térképét pedig – amely akkor nem keltett nagy feltűnést – a korszerű adatábrázolási módszerek mérföldköveként tartják számon, ugyanis egyszerre kutatási eszköz és az adatok összefoglaló bemutatása az a vizualizáció, amelyet készített. Ő ugyanis nyitott volt az újításokra, s ismerte azokat a 19. század elejétől egyre gyakrabban megjelenő újfajta térképeket, amelyek nem egyszerűen földrajzi helyeket ábrázoltak, hanem az azokhoz köthető különböző megfigyelések, társadalmi változások, földrajzi mérések adatait grafikusán jelenítették meg. A szakemberek ebben a században alakították ki a jelenségek területi elterjedésének ábrázolására alkalmas grafikai módszereket különböző tudományterületekhez – közgazdaságtan, statisztika – kapcsolódva, de pl. a korábbi járványok terjedését is tudták már ábrázolni egy-egy országban. Ezekhez a meglévő eredményekhez kapcsolódott az ő újítása, ugyanis az általa gyűjtött rendkívül részletes adatok viszonylag kis területre (London néhány utcájára) vonatkoztak. Ehhez keresett és talált hozzáértő munkatársat Charles Frederick Cheffins térképész személyében, akivel egy alig két évvel korábban készült London-térkép részletének nagy méretarányú változatát használták, és minden egyes rendelkezésre álló adatot rögzíteni tudtak, aminek nyomán azonnal láthatóvá vált, hogy a járvány centruma az a közkút, amelyet a doktor azonosított. Így született meg – és terjedt el később széles körben – a pontszórás módszere a vizualizációban, s a szakemberek ezért tartják ma számon a valaha megjelent tíz legfontosabb térkép egyikeként Snow londoni koleratérképét (Török 2020).

*

„Valamely új tudományos igazság nem úgy szokott győzelemre jutni, hogy az ellenfelek meggyőzetnek és kijelentik, hogy megtértek, hanem inkább úgy, hogy az ellenfelek lassanként kihálnak és a felnövekvő nemzedék már eleve hozzászokik az igazsághoz” (Planck 1948/2004). Max Planck gondolata jól illusztrálja a tudományos innovációk elfogadásának problémáit, Snow doktor újításainak történetét is, de természetesen a saját munkásságával kapcsolatban fogalmazta meg, hiszen az is nagy ellenállást váltott ki a korabeli fizikusok közösségében, amikor előállt a klasszikus fizikának teljesen ellentmondó új elméletével. A tudományos közvélemény kezdetben fanyalogva fogadta a kvantumelméletet, amiben része volt tudományos közéletben tapasztalható személyes ellentéteknek is – a tekintélyes fizikusok nem szívesen fogadták el egymás nézeteit – ráadásul az elméleti fizika és a kísérleti fizika táborának közötti ellentét sem teremtett befogadó légkört. „Tudományos életem legfájdalmasabb tapasztalatai közé tartozik, hogy általánosan elismertetni ritkán, mondhatnám sohasem sikerült valamilyen új állítást, amelynek helyességére tökéletesen kényszerítő, de csak elméleti bizonyítékot tudtam felhozni.” – írja tudományos munkásságára visszatekintve, azt is megemlítve, hogy ő volt akkoriban Németországban az egyetlen elméleti fizikus, akít a kísérletező fizikusok „meglehetősen feleslegesnek” tartottak, ami nem tette a helyzetét könnyűvé (Planck 1948/2004). S valóban hosszú évek teltek el, amíg a fizikusok közössége elfogadta azt az újítást, amellyel Planck az egész fizikai gondolkodást helyezte új alapokra, noha – konzervatív tudósként – ez nem volt szándéka, sok időt szentelt annak, hogy a hatáskvantumot valahogyan beillesse a klasszikus elmélet kereteibe. Mégis új világnézetet alkotott a fizikai gondolkodásban: „...nem volt többé kétség az iránt, hogy a hatáskvantum alapvető szerepet játszik az atomfizikában, és hogy fellépésével új korszak kezdődik a fizikában. A hatáskvantumban ugyanis valami eddig soha nem hallott jelentkezik, amely arra van hivatva, hogy alapjában átalakítsa egész fizikai gondolkodásunkat” – írja (Planck 1948/2004), s valóban, felváltotta az új gondolkodás az évszázadokon át meghatározó Newton–Laplace-féle mechanikai szemléletet. Ez persze nem ment sem gyorsan, sem könnyen, hiszen az új sugárzási formulát 1900. október 19-én ismertette a berlini Fizikai Társaság előtt, amelyet csakhamar mérések is igazoltak, ezzel azonban nem elégedett meg, mert „valódi fizikai értelmezést” kívánt találni hozzá, elméleti alapot teremteni. Ennek nyomán született meg h -val jelölt hatáskvantum, a róla elnevezett Planck-állandó, amelyről szintén a berlini Fizikai Társaság ülésén számolt be 1900. december 14-én, *A normálspektrum energiaeloszlási törvényének elmélete* című előadásában, ami így a kvantumelmélet megszületésének időpontja lett, de közel két évtized telt el addig, hogy ezt a Nobel-díj Bizottság is

korszakalkotó jelentőségűnek lássa, s 1919-ben Max Planck megkapja az 1918. évi fizikai Nobel-díjat.

A kvantumelmélet és a kvantummechanika nemcsak a fizikai világnak hozta magával, hanem igen jó példája annak is, hogy az újítások hogyan hatnak a kulturális átadás folyamataira, az egymással kölcsönhatásban lévő egyének munkája hogyan lesz egyre eredményesebb, s egy-egy területen a megvalósult újítások hogyan generálnak a kumulatív kulturális átadással még további és további újításokat. Mert nemcsak az történt, hogy Planck érdeklődése középpontjába a kvantummechanika került, hanem az is, hogy munkája, elmélete megalapozott számos további elméleti és gyakorlati eredményt, olyan új alkalmazást, amely forradalmasította a technikát, a fizika mellett a biológia és a kémia tudományát. „Planck meghalt, de műve él. Neve pedig be van jegyezve a tudomány történetének aranykönyvébe... Amiről azonban sem Planck, sem más valaki a század elején nem álmodhatott, az az a hallatlan diadalsorozat, melyet a megalapított új elmélet, a kvantumelmélet, a mikrokoszmusz világában aratott” (Novobátzky 1948). Einstein például a szilárd test fajhőjének meghatározására alkalmazta, és nem véletlen, hogy Einstein relativitás elméletét – amely a fizikai világnak megváltoztatásának másik fontos eleme, és szintén jó példája az újításoknak – Planck az elsők között értette meg, s a tudományos világban való elfogadását is támogatta, sőt barátság is kialakult közöttük. De több más fizikusra is hatással volt Planck elmélete, akiket annak továbbgondolására készítetett, pl. új szemlélet és számítási módszer kialakításában. Ilyenek voltak Niels Bohr és Erwin Schrödinger munkái: előbbi atommodelljével és a korrespondencia elvvel megteremtette a kvantumelmélet és a klasszikus elmélet összekapcsolásának alapját, Schrödingertől pedig differenciálegyenlete révén a hullámmechanika származik. Planck különösen nagyra becsülte a követői közül Arnold Sommerfeldet, akivel folyamatos levelezésben állt, s akinek egyik legnagyobb eredménye a hidrogénatom finomszerkezetének elméleti levezetése volt, de a kvantummechanika kidolgozásához is hozzájárult (Planck 1948/2004). Sorolhatnánk további fizikusokat, akiknek újításai Planck elméletének hatására alakultak ki, de talán ennyi is elegendő a kulturális átadás folyamatának érzékeltetésére. Az pedig már meghaladná jelen írás kereteit, hogy mindazt az innovációt felsoroljuk, pl. a modern elektronikai kutatás (a tranzisztor), vagy a számítástechnika, akár az orvostudomány köréből, amelyek kiinduló pontja Planck elmélete volt, és mai életünket meghatározzák.

*

Az utóbbi 200 évben bőségesen akadt olyan példa a magyar kultúra történetében is, amikor a megszokott praxis már nem felelt meg, és újítások váltak szükségessé, amelyek a generációs együttműködéssel valósultak meg, terjedtek el. Milyen kihívások voltak, amelyekre kreativitással kellett válaszolni? A török hódoltságot és a Rákóczi szabadságharcot követően elkezdődhetett az ország újjáépítése. A szatmári béke értelmében Magyarország a Habsburg Birodalom részeként, de annak viszonylag erős tagjaként működhetett, ugyanakkor gazdasági szempontból a periférián helyezkedett el, miközben a gyarmatosító nyugati országok a modernizáció és a polgárosodás útján jártak, de a birodalom osztrák része is fejlettebb volt. Ez a megállapítás persze nemcsak Magyarországra, hanem az egész régióra vonatkozik, de a hódoltság a leszakadást itt még súlyosbította. A polgárosodás és a polgári réteg hiánya, a feudális viszonyok változatlansága – és a nemesség nagy részének passzivitása, sőt ellenállása a nemesi előjogok védelme érdekében – a modernizáció hiányát jelentette a gazdaságban, a kultúrában és az intézményrendszerben egyaránt. Ez a közműveltség és a (mező)gazdasági kultúra alacsony szintjét is maga után vonta, ami a modernizációs kísérleteket is akadályozta. A lakosság legnagyobb része analfabéta volt, elsősorban a társadalom nagyobbik részét jelentő mezőgazdasági népesség körében hiányoztak a legalapvetőbb ismeretek, és az egész kulturális élet elmaradottságot tükrözött. Nem véletlen, hogy az első modernizációs törekvések az udvartól indultak el, hiszen az alig létező polgárság nem volt erre képes. A 18. század második felére érezhetővé vált a felvilágosodás szellemisége, és lassan ugyan, de változások kezdődtek, amelyeket ekkor még az uralkodók kezdeményeztek. Kiemelkedő volt a jelentősége Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutista reformtörekvéseinek, amelyek részben a gazdaság lassú modernizálását, részben a közműveltség szintjének emelkedését eredményezték. A társadalom- és iskolapolitikai reformok célja egyrészt a birodalom számára hasznos polgárok (hivatalnokok, katonák, iparosok, kereskedők) számának növelése, másrészt „a többet termelő, könnyebben

informálható és irányítható, valamennyire már olvasni, írni, számolni tudó” (Horváth 1993: 145) paraszti népeesség (egyelőre csak remélt) ideája. Ezért volt nagy jelentősége, hogy 1777-ben Mária Terézia kiadta a Ratio Educationis néven közismert rendeletét, amely már a felvilágosodás szellemében született, és az alsóbb néprétegek műveltségének emelését, valamint a világi értelmiség erősítését célozta meg. A rendelet jelentősége korszakalkotó, hiszen ez alapozta meg az összes további oktatáspolitikai törekvést, mi több, ez a rendelet emelte először a közoktatást a politikum szintjére, azaz tekintette először közügynek, s mint ilyet, állami feladatnak. A modernizáció megalapozását és a közösségi művelődés feltételeinek kialakulását ide kell kötnünk, hiszen analfabéta tömegekkel mindkettő lehetetlen. Persze a „köz” műveltsége csak a társadalom töredékére vonatkozhatott, a parasztság alig vett részt oktatásban, ezért is volt nagy jelentősége azoknak az egyelőre csak elszórt kezdeményezéseknek, amelyek a parasztság közműveltségének fejlesztéséért, a mezőgazdasági kultúra modernizálásáért akartak tenni. Magyarország gazdaságának alapjait elsősorban a mezőgazdaság adta, kézenfekvő volt tehát, hogy a modernizáció első lépése a mezőgazdaság fejlesztése kell, hogy legyen, megváltoztatva az évszázados praxist. Külföldi tanulmányai során, illetve azokat követően erre a felismerésre jutott Tessedik Sámuel is, aki úttörő szerepet vállalt Magyarországon a modernizációt szolgáló újítások bevezetésében, a korábbi gyakorlat megváltoztatásában, ami a fentebb megismert példákhoz hasonlóan sok konfliktussal járt együtt. Méltatója találóan jellemzi pályafutását: „egy konok, önmagát nem kímélő, a környező falusias társadalom korabeli igénytelenségét el nem fogadó, küzdelmeit egyedül megvívó személyiség... Tessedik élete folyamatos konfliktusok sorozata, környezete ambivalensen ítélte meg az országos szinten viszont elismert szaktekintélyt, az egyszemélyes intézményesült akaratot” (Csománé 2001: 81).

Németajkú evangélikus lelkészi családba születve Tessedik maga is lelkészi pályára lépett. Debrecenben diákoskodott, majd a németországi Erlangenben az evangélikus egyetemen tanult, a teológiai végzettség mellett orvosi és természettudományos ismereteket is szerzett. Az erlangen-i évek után több észak-német városban (Jéna, Lipcse, Halle, Potsdam, Spandau, és Charlottenburg, Berlin) tanulmányozta a német mezőgazdasági újításokat, főleg a csatornázást, az öntözést és talajjavítást, a mezőgazdasági ipart, de a kereskedelmet, a raktározást és nem utolsósorban az oktatási rendszert is (Csíky 1996). „Charlottenburgban és Berlinben láttam a gyönyörű, hús árnyékkal kínálkozó kellemes erdőket az egykori homokpusztaságon, és elgondolkodtam a Tisza-vidéki puszták felett, ahol egész napon át hiába keres az utazó egy-egy fát, melynek árnyékában megpihenhetne... Itt fogamzott meg bennem a kanálisépítés, a folyók és mocsárok szabályozása és helyesebb felhasználása iránti előszeretet, itt saját szememmel győződtem meg ezeknek országos hasznáról. Innét eredt az én előszeretetem a faszegény alföldi vidéken való fatenyésztés iránt” – emlékezik tanulmányaira *Önéletírásában* (Tessedik 1873). A szerzett tapasztalatok alapján hazatérve még inkább látta Magyarország elmaradottságát, a reformok szükségességét, és lelkészi munkája mellett minden erejével azon volt, hogy a megszerzett ismereteit, a külföldön bevált módszereket a hazai viszonyok között hasznosítsa. „Ami némű bizonyos, hogy Magyarország természet szerént igen jó, termékeny, gazdag és áldott föld, szintén úgy bizonyítja azt a mindennapi tapasztalás, hogy az ő jósága, termékenysége, gazdagsága és áldása a lakósoktól nem fordíttatik illendőképpen haszonra” – írja az elmaradott viszonyok érzékeltetésére (Tessedik 1786).

1767-ben hívták meg segédlelkésznek az akkor ötezer lelket számláló Békés megyei Szarvasra, hamarosan vezető lelkész lett, és 53 éven át, haláláig állt a szarvasi gyülekezet élén. Modernizációs reformterveit az 1770-es évek elején kezdte el kidolgozni, és mezőgazdasági kísérleteit is elindította 1771-ben, először a lelkészség kertjében, ahova különböző vidékekről különféle gyümölcsfákat hozatott, mert úgy vélte, hogy ha a gyakorlatban sikereket ér el, akkor kezdheti átadni is az új technológiákat. A legtöbb újítással így járt el, nem törődve a hitetlenkedőkkel, mindent kipróbált, megvalósított, amit csak lehetett, gyakran saját anyagi áldozattal, rengeteg saját kemény munkával, amibe szigorúan bevonta a családtagjait is. Mindez megfelelt annak a protestáns puritán felfogásnak, elszánt küzdeni akarásnak, és kísérletező tanulásnak, ami személyiségét jellemezte. Munkássága három nagyobb területre terjedt ki: a gazdasági szakoktatás, az elméleti-szakirodalmi tevékenység és a mezőgazdasági termelés gyakorlati fejlesztése. (Csíky 1996) Ezek közül az utóbbit emeljük most ki, mert itt jelentkeznek a generációs tanulás konfliktusai, az újítás és a meglévő praxis védőinek ellentéte, amelyre fókuszálunk, s ennek

bemutatásához segítségül hívjuk legfontosabb írásait is – a szakoktatáshoz kapcsolódó újíta-
sokat másutt, más kontextusban már kifejtettük (Keczer et al. 2019).

Napjainkban, amikor mindennapjaink része, hogy az Alföldön gyümölcsöt, a konyhakertekben
zöldségfélét, burgonyát termesztenek, az utak mellett számos helyen akácok sorakoznak
(gyakran méhkaptárakkal és méhészekkel), meg sem fordul a fejünkben, hogy ez nem volt min-
dig így. Mindezeket – és sok egyebet is a mezőgazdaságban – Tessedik Sámuel újításainak kö-
szönhetjük. A mezőgazdasági termelés fejlesztése, a régi termelési szokások megújítása az ő
munkájának nyomán kezdődött el hazánkban, s a következő évszázadban a kulturális átadás
(és a további újítások) révén, a közösségi tanulás útján terjedt el, és alakította át az évszázado-
kon át változatlan termelési technológiákat. A gyakorlati megvalósítást két irányból indította
el: egyrészt a természet átalakításával, új fajták, technológiák meghonosításával a mezőgazda-
ságot kívánta modernizálni, másrészt képezni kívánta a mezőgazdaságban dolgozó parasztem-
bert, akinek új ismeretekre és szemléletmódra van szüksége ahhoz, hogy értő művelője legyen
a modernizált mezőgazdaságnak. Szerette volna, ha a nyugati mezőgazdasági modernizáció
eredményei Magyarországon is megvalósulnak. Szarvasi tartózkodásának első éveiben ő maga
próbálkozott, kísérletezett a természet átalakításával, németországi útján megismert újdotsá-
gok bevezetésével. Az Alföldön ugyanis korábban alig folyt gyümölcsstermesztés, erdőművelés,
és a földek művelése is az évszázados praxis alapján (pl. trágyázás nélkül, ugaron hagyott te-
rületekkel), alig néhány növényfajta változtatásával nem volt túl jövedelmező, a parasztember
pedig alig volt nyitott az újdotságokra. Ezért neki magának kellett olyan eredményeket pro-
dukálnia, amelyeket látva a helyi emberek érdemesnek tartották az újdotságok elsajátítását.
„Kertészeti és földjavító-földművelő munkássága gyors sikert és jelentős gazdasági hasznot ho-
zott... bebizonyította, hogy a rossz, elhanyagolt föld javítható, és termést ad; az Alföldön gyü-
mölcsös létesíthető; végül azt, hogy a mezőgazdaság jövedelmező tőkebefektetés” (Zsigmond
2004). Tessedik át is akarta adni a hasznos tapasztalatait, a modernizációt kiterjeszteni a kör-
nyék és az ország mezőgazdaságára: azt szerette volna elérni, hogy olyan új paraszti generáció
nőjön fel, amely nyitott a változásokra, és érti, sőt igényli azokat, ezért minden lehetőséget
megragadott az ismeretátadásra és a parasztnak gyakorlatban való tanítására a szakiskolai ok-
tatáson túl is. Még a templomban is tartott felvilágosító előadásokat, de a gazdálkodási tevé-
kenységét is az egész település szeme láttára folytatta, mintát, példát adva, ezzel is tanítva a
közösséget. „Ami pedig az oly igen kívánandó gyarapodását a megjobbított paraszti gazdasá-
gnak Magyarországon illeti, ebben ugyan a paraszttul nem sokat remélhetünk, valamíg maga-
magára biztatva marad. A réteknek és szántóföldeknek megjobbításit nehezen fogja s tanulja
meg a paraszt a helyesen esett próba nélkül” – írja (Tessedik 1786), és valóban mindent elkö-
vet, hogy ezekbe a „próbákba” bevonja a gyülekezetet, a lakosságot. Hogyan? „...szemmel lát-
hatólag és kézzel foghatólag ismerttettem meg a javított gazdászati, szántási, mesterséges rétmü-
velés, istállózás, különféle kerti veteményezés, gyümölcsfatenyésztés, eleven sövények készí-
tése, méh- és selyembogártenyésztés, lóhere és fűmag termelése, tisztítása és felhasználása
módjaival, úgyhogy mindezt saját tapasztalataik folytán ismerték a tanítványok, s megtanul-
ták, miként kelljen a gazdászati egyes részeit az egésznek kára nélkül, kevés és gyenge kézzel
nagy haszonnal kezelni, s ekképpen az eddig használatlan terményeket a saját és a haza javára
fordítani” (Tessedik 1786). Meg volt győződve arról, hogy gazdálkodás sokkal jövedelmezőbb
lehetne, ha a parasztnak nem csak a szülőktől, az előző generációtól eltanult, átvett, hagyomá-
nyos ismeretekkel bírnának, hanem korábban nem ismert módszereket, technológiákat is el-
sajátítanának. Ezért meghonosította az akácfát, mezővédő erdősávval próbálkozott, megmu-
tatta, hogyan kell a réteket helyesen gondozni, s a szénát szárítva, pajtákban tárolni, s hason-
lóképpen a lucernatermesztés hatékony módját is kifejlesztette. Ezekkel az állattartás is sokkal
hatékonyabbá vált, istállózó állattartást vezetett be, ami a földek trágyázását éppúgy eredmé-
nyezte, mint a tej és a tejtermékek előállítását, piacra termelését. A kertészeti kultúrák ter-
mesztése terén is újításokat kezdett, a saláta, sárgarépa és a burgonya termesztését kezdte el
és terjesztette, de gyűjtötte a gyógyfüveket is, megismertette az emberekkel a hatásukat. Né-
metországban látta a mezőgazdasági termények feldolgozásának hasznát, így a „műipari ismer-
eteket” is igyekezett a lakosság felé közvetíteni: megtanította a parasztnak egyebek között a
méhészetre, a gyapjú- és a selyemfeldolgozásra, sörfőzésre, pálinkafőzésre, meghonosítva ez-
zel ezeket a tevékenységeket hazánkban. A gyapjúfeldolgozást először Tessedik első felesége és
három nagyobb lánya tanulta meg, majd esti tanfolyamokon ők tanították a helyi

asszonyoknak, akik ezzel jó kereseti lehetőséghez jutottak, s persze a nyersanyagot adó juhtenyésztés is fellendült. Hasonlóképpen elterjedt a selyemhernyótenyésztés, az utak mentén eperfákat telepítettek, és a selyemgombolyítás és szövés tudományát szintén a Tessedik család nőtagjai közvetítették a helyieknek, miután Pesten elsajátították azt. Tehát nem csak a mezőgazdasági termelés, hanem a feldolgozóipar, az értékesítés, szállítás terén is igen hatékonyan működött (Csománé 2001:85).

Az eltelt idő távlatából jól látható, hogy milyen fontosak voltak ezek az újítások, de életében nagyon sok küzdelemmel valósulhatott meg mindez. Meg kellett küzdeni a parasztság érdektelenségével, az ismeretek hiányával, sőt a babonákkal is. Az idősebb generáció egyáltalán nem volt nyitott az újításokra, hitetlenül csodálkozott rá a próbálkozásokra, kezdetben nem hitt a fiatalabb, a mezőgazdaságban kevés tapasztalattal rendelkező lelkészeknek, sőt akadályozták is a munkáját pl. a telepítések rongálásával (Penyigey 1980:84). Panaszolja, hogy „kigúnyolták, amiért trágyájával s a többszöri szántással Istent, a természetet s a földet gazdagabb termés-hozamra akarta kényszeríteni... azonban a kísérlet a száraz évben is bevált, s amikor más vetések egyáltalán nem sikerültek, ez a darab szántóföld huszonkét pozsonyi mérős gazdag termést adott. Ezzel megrendült azon káros előítélet, hogy a vidék semmiféle trágyára, szorgalmas megmunkálásra, egyszóval: semmiféle művelésre nem szorul”, amiről pedig a helybeliek meg voltak győződve (Zsigmond 2004). A babonák az állattenyésztés minőségi fejlesztését akadályozták, ugyanis Szarvason is elterjedt volt az a hiedelem, hogy nem szabad eladni a tejet, túró, mert elapadnak a tehenek. Ennek cáfolására is saját példát mutatott, s ha lassan is, de kiszorult a babona hatása, megtanulták a tejfeldolgozás fortélyait, s a 19. század első évtizedeire már az aradi és a pesti piacokon is sikeresek voltak a szarvasiak tejtermékei (Penyigey 1980: 76). Bár az ismeretek átadására alakított olvasóegylet egy év után megszűnt, a gyakorlati eredmények tényei meggyőzőbbnek bizonyultak, s a helyi közösséget ezek segítségével aktivizálta. Elsősorban az iskolai oktatástól várta a jövőbeli generáció termelési kultúrájának változását, de az iskolájába járó gyerekek szülein keresztül is igyekezett megismertetni a helyi közösséget az új technológiákkal, fajtákkal, nemesítési módszerekkel, miközben pl. faültetési akciót indított. A közösséggel együtt akác- és tölgyerdőket, valamint gyümölcsöskerteket (elsősorban almát és körtét) telepített, de 1781-ben ötezer fiatal szederfát is ültettek – mind olyan növényfajtákat, amelyek korábban nem voltak honosak ezen a vidéken. Általánosságban azonban a környezete többsége nehezebben mozdult, minden újtól megriadt, önállóan nem próbálkozott, bármennyire korszerűek voltak, és szükségesek is Tessedik és követői fentebb ismertetett erőfeszítései, azok nem nyerhettek széleskörű társadalmi elfogadottságot, csak átmeneti, helyi sikereket értek meg a felvilágosodás és a reformkor határán, ugyanis a magyar társadalomban még nem érték meg a feltételek ehhez. Az általános műveltség alacsony színvonalából következett, hogy a kor szemlélete egészen egyszerűen nem értette, így nem is tudta elfogadni a mezőgazdasági profitból fakadó tőkét, holott a kézzelfogható gazdasági haszonnal akarta Tessedik egyrészt meggyőzni a környezetét, másrészt ebből finanszírozta az újabb kísérleteket, de sikereit sokan egyszerűen csalásnak tartották (Zsigmond 2004). Még azokat is sikerült ellene fordítani, akik számára hasznot hajtottak az újítások, ami elsősorban az ismeretek hiányával magyarázható.

Nem örült azonban a nemesség sem a modernizáció eredményeinek, sokallták a reformokat, felháborította őket, hogy Tessedik a parasztságnak anyagi jólétet kívánt teremteni és életmódját megváltoztatni, sőt, ismereteit bővíteni, iskoláztatni. Azt még elfogadták, hogy többet, jobban és biztonságosan termeljen a paraszt, hiszen ezzel a földesúri jövedelmek is nőttek a szolgáltatásokon keresztül, de a parasztság oktatásának, műveltebbé tételének a szándéka már riadalmat keltett, hiszen joggal féltették kiváltságaikat, s hatalmukat egy öntudatosabb, informáltabb parasztsággal szemben. „Némelyek rettegettek a parasztok felvilágosodásától – mások azon sejtelemmel rettegették a népet, hogy amit én önként, szabad elhatározásomból tettem, azt tőlük majd, mint kötelességet fogják követelni” – panaszolja *Önéletírásában* (Tessedik 1873) Valóságos hadjáratot indítottak Tessedikkel és eredményeivel szemben, amiben nemcsak a nemesség vett részt, hanem a honoráciorokat és magát a parasztságot uszították rá, méltatlan intrikákkal és vádakkal. Az is igaz ugyanakkor, hogy Tessedik nehéz természetű ember volt, makacs egyéniség, aki az általa jónak tartott célkitűzés érdekében sokszor nemcsak határozottan lépett fel, nemcsak a meggyőzés eszközeit, de a „szigorú parancsolást” is felhasználta (Penyigey 1980: 84–93). Emberi tulajdonságai kevesebb rokon-, és több ellenszenvet ébresztettek. Munkabírása, szigorú erkölcs, az eszményeit mindenáron keresztül hajszó

egyénsége idővel szükségképpen hívta ki a nehezebben mozduló környezet ellenállását, s ezzel céltáblaként szolgáltatva ki magát az ellenségeinek. „Korának adottságait meghaladó gyakorlati kezdeményezései zömmel a valóságos viszonyok falába ütköztek. Elgondolásait csak a fejlődés későbbi szakasza igazolta” (Csíky 1996). Addig azonban a kicsinyes és méltatlan támadások sikerrel jártak, holott Tessedik nem kérdőjelezte meg a feudális földbirtoklás és földhasználat bonyolult és kusza, korszerűtlen, és főként gazdaságtalan gyakorlatát. Naivan úgy gondolta, hogy bizonyos alapvető gazdasági folyamatok megújítása önmagától indít majd meg az egész társadalomra kiható folyamatokat és lassan megváltoznak a feltételek. Ezzel azonban az ellenfelei nem törődtek, s a kicsinyes és Tessedik mindennapos munkáját megbénító támadások egyre nagyobb sikerrel jártak. A sokáig csak burkolt támadások egyre személyesebbé és nyíltabbá váltak, amikor az 1780-as évek végén Tessedik Sámuel kísérleteit ki akarta terjeszteni, s valódi, a kornak megfelelő, 1600 holdas gazdaságot akart létrehozni, ahol a kialakított elmélet és gyakorlati útmutatás alapján, a rendelkezésére álló szakemberek és képzett munkások segítségével (akik iskolájának tanárai és tanítványai közül kerültek ki), valódi, nyugati mintájú modern gazdaságot akart teremteni. A szükséges anyagi feltételek jórészt a gazdasági kert jövedelméből szintén megvoltak. A terveit keresztező támadások azonban hirtelen megélénkültek, mert riadalmat okozott, hogy egy ekkora gazdaság – már csak nagyságánál, gazdasági súlyánál fogva is – új helyzetet teremtett volna egész Szarvas számára, s teljesen átalakíthatta volna a helyi viszonyokat. Így a város vezetői mindent latba vetettek Tessedik ellen, s végül sikerült közvetve megakadályozniuk a szükséges földterület használatba vételét, s egyben az életmű ilyen fajta megkoronázását (Zsigmond 2004).

Érdekes adalék a paraszti környezet és Tessedik viszonyához egy közel százötven évvel később született tanulmány, Tomori Viola (1935) írása. Ekkor még mindig napirenden volt a mezőgazdaság modernizálásának fontossága, a fejlődő technikához és a piachoz igazodó racionális termelési mód elterjesztésének szükségessége, melyek mielőbbi érvényesülését sürgette a szerző. Ugyanakkor kifejti, hogy a parasztság szemlélete ezektől a változásoktól lényegileg idegen: hiába dőlt meg a rendiség a 19. században, ez a tény a termelés módján nem változtatott, hiszen a jobbágyfelszabadítás nem kapcsolódott össze a modernebb gazdálkodásra neveléssel. Ezért a változás, a gazdálkodási, technikai újítások elterjedése, a piaci igényekre való reagálás csak igen lassan hódította meg a parasztságot, s ez a folyamat még ma sem ért véget – állapítja meg Tomori Viola. „A változás időpontját nálunk Tessedik Sámuel munkásságától számíthatjuk, kinek felléptével kezdődik tulajdonképpen a mezőgazdaság racionalizálása. A változás lényege abban áll, hogy az azelőtt apáról-fiúra változatlan örökségként szálló termelési mód tudatos és tanult munkává válik, melynek folyton változó módját külső tényezők, a piac, s a haladó industrializálódás szabják meg. (...) Tessedik szándéka az volt, hogy a parasztokat termelési munkájuk helyesebb módjára tanítsa, tehát, hogy a paraszt munkájában tudományos szempontot érvényesítsen. Úttörő munkásságát azonban elgáncsolták” (Tomori 1935: 55 és 90). Tanulmányában ennek okát elsősorban a parasztság szemléletében jelöli meg, amely különben a saját korában is lassítja a modernizációs törekvéseket.¹

Támadások egyébként az egyháza részéről is érték Tessediket. Az evangélikus egyház által fenntartott iskolában a tanulók vallásos oktatását féltették a gyakorlatias iránytól, s ezt egyenesen Tessedik paptársai, sőt hivatalnoktársai suttozták a hiszékeny nép fülébe, azt állítva, hogy a mezőgazdasági és a feldolgozóipari ismeretek közvetítése miatt a gyerekek műveletlenek maradnak. Megvádolták papi mivoltában is, hogy nem eléggé harcosan vallásos, papi munkája helyett foglalkozik a gazdálkodással. Különösen hevesen támadta a helyettese, Boczkó Dániel, aki Tessedik rovására akart érvényesülni, noha épp az ő javaslatára került oda. Különösen neki volt nagy szerepe az iskola gyakorlati jellege elleni izgatásban, azzal érvelt, hogy inkább a latin nyelv oktatására kell hangsúlyt fektetni, de többször a szószékről is nyíltan támadta Tessedik reformjait. A közvetlen hivatali előjárói sem értették, nem támogatták, a reformokat és újításokat túlzónak tartották, és sokáig nem léptek fel erélyesen a helyettese

¹ Tomori Viola a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjaként írja és adja közre tanulmányát 1935-ben, benne a Kollégium agrársettlemment mozgalmának részeseként szerzett tapasztalatait foglalja össze. Ez a mozgalom a harmincas években szintén a közösségi generációs tanulás színtere volt, amely az agrártársadalom modernizációjához kívánt hozzájárulni részint tudományos kutatásokkal (melyeknek eredményeit időről időre publikálták), részint a parasztságnak nyújtott közvetlen gyakorlati segítséggel, noha természetesen teljesen más társadalmi és történelmi szituációban, mint Tessedik.

ellen, aki a különböző egyházi fórumokon tett ellene feljelentéseket. Tessedik azonban országosan és külföldön is ismert és elismert volt, így nem lehetett egyszerűen elhallgattatni, s bár több olyan állást, lehetőséget kínáltak neki, ahol újításait akadálytalanul megvalósíthatta volna, még Festetics György is felajánlotta számára a Georgikon igazgatóságát – ő Szarvason maradt.

Az bizonyos, hogy Tessedik mélyreható reformjaira a kor nem volt még elég érett, s ezért sok meg nem értéssel kellett megküzdenie. Bár iskolája végül megszűnt, a mezőgazdaság modernizálására irányuló törekvései, kísérletező és felvilágosító tevékenységének eredményei, vagyis az újításai hosszú távon létjogosultságot nyertek, reformjai és útmutatásai napjainkig hatóan élnek és működnek a következő, egymást követő generációk által elterjesztve és tökéletesítve (Penyigey 1980: 102–119).

*

A 19. századra további kihívások és a nyomukban újabb megoldandó feladatok jelentek meg a magyarországi kultúra történetében. A modernizációt immár a (hiányzó polgárság szerepét felvállaló) felvilágosult nemesség kezdeményezi, s sürgető problémaként napirendre kerül a nemzetné válás, a nemzeti kultúra, az anyanyelv fejlesztése. Közülük befejező példaként az utóbbit emeljük ki, mint olyat, amely a kommunikációs praxis megújítása képviselőinek az újítások ellenzőivel, a meglévő praxis védelmezőivel folytatott küzdelmét demonstrálja. A nyelvújítási mozgalom a korszak szükségszerű újításaként értelmezhető, hiszen a modernitásban a nemzeti identitás kitüntetett eleme az anyanyelv, az anyanyelvi kultúra fejlesztése, ápolása, de a magyar nyelv 18. századi állapota, nehézkessége ezt alig tette lehetővé. A modern tudományok műveléséhez, a magyar nyelvű irodalom, színjátszás kibontakozásához a nyelvreformjára volt szükség, s a magyar kultúra legjobbjai ezt kezdeményezték, szorgalmazták, s végül – minden ellentmondásával, tévedésével, túlzásával együtt – meg is valósították.

A nyelvújítás gondolatának első megfogalmazása Bessenyei György szállóigévé vált megállapítása a *Magyarság* című röpiratából (1778)² „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Azonban, ha magát az eredeti szöveget tanulmányozzuk, láthatjuk a nyelv akkori állapotát is: „A' régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert a' hoz ragaszkodni annit tézen mint a' tudatlanságot sohajtni. Csak nekünk is jobb lész hát a' nagy Világ után menni. Legyen új tanulás modja, fogadjuk el.” – vonja le a konklúziót Bessenyei, miután számos példán keresztül kifejti, hogy a többi európai nyelv is úgy fejlődött, hogy használták, fejlesztették, modernizálták azt.

Távrolról sem kívánunk nyelvtörténeti, vagy irodalomtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, amikor felvillantjuk a nyelvújítás korának hagyományokhoz ragaszkodó és nyelvújító táborának ellentéteit, csupán az újításokkal időnként jelentkező konfliktusok példaként említjük. A neológusok, a felvilágosult nemesség képviselői Bessenyeihez hasonlóan a polgárosító újítás kezdeményezői, akik művészeti és intellektuális modernizációt sürgetnek, s ezt a nyelv megújításával kívánják elsősorban elérni: Kazinczy Ferenc és köre. Az ortológusok konzervatív dunántúli nemesek és debreceni tudósok csoportja – köztük Somogyi Gedeon nyelvész, és Diószegi Sámuel – akik az újítást visszautasítják, a nyelvrontástól tartva minden változást elítélnék, sőt nevelésnek mutatnak be. A viták persze nemcsak a nyelvről szóltak, hiszen a nyelvi kérdésekhez való viszonyukat meghatározták nyelvfilozófiai elvek és vallási kérdések, s főleg a politikai törekvések – modernizáció és haladás vagy maradás és az ismert kommunikációs praxis megtartása, ez a konfliktus alapkérdése. A két tábor küzdelme Kazinczy Ferenc *Tövissek és virágok* (1811)³ című satirikus episztolájának megjelenésével indult, amely az *Epigrammagyűjtemény és Poétai episztola Vitkovics Mihály úrhoz* (az ortológusok egyik képviselője) alcímet viselte. Ebben a satíra eszközével próbálja a nyelvújítók igazát bizonyítani Kazinczy, kigúnyolva az elavult múlthoz ragaszkodókat, ugyanakkor a nyelvújítás néhány elvét is megalapozza. Mindenesetre óriási felháborodást váltott ki az ortológus táborban, meg is jelent a válasz, a Somogyi által szerkesztett *Mondolat* (1813)⁴, amely elsősorban Kazinczy ellen

² <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/besgyo41.htm> Utolsó letöltés: 2023. 06. 19.

³ <https://mek.oszk.hu/18500/18550/> Utolsó letöltés: 2023. 06. 19.

⁴ <https://mek.oszk.hu/07000/07075/07075.pdf> (1–114) Utolsó letöltés: 2023. 06. 19.

irányult, de támadta és gúny tárgyává tette a neológusokat is. Különösen nagy visszatetszést keltett a kiadvány hátoldalán szereplő rajz, amely a Helikon felé szamaragoló Kazinczyt ábrázolta. Természetesen nem maradt el a visszavágás a neológusok részéről sem. Kazinczy ugyan nem vett nyilvánosan tudomást az ellene irányuló támadásról, viszont Kölcsey Ferenc és Szemere Pál megírta a *Felelet a Mondolatra* (1815)⁵ című kiadványt, amely az ósdi stílust néhol durván parodizálva ítélte el a változtatni nem akaró ortológusokat. A kölcsönös pengeváltásoknál azonban sokkal fontosabb volt az a folyamat, amelynek során valóban elkezdődött a nyelvújítás, amelyet Kazinczy kiterjedt levelezést folytatva szervezett fáradságtalanul, s ezzel együtt végezte irodalomszervező, folyóiratszerkesztő tevékenységét. A nyelvművelés kérdéseit megvitatta követőivel, akiknek közös innovációival – néhol túlzásaival – szépen haladt a nyelvújítás. A vitát végül Kazinczy békülékeny értekezése zárta le, *Orthologus és Neologus nálunk és más Nemzeteknél* (1819)⁶ címmel fejtette ki ekkorra kialakult véleményét: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszerre, s egyességben és ellenkezésben van önmagával... S mi szabad az írónak ezen iskola értelme szerint? A fentebb nemben mindaz, amit minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása és törvénye) világosan nem tilt, a régi és új klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s szükség multhatatlanul parancsol.” A nyelvújítás eredményei a reformkor hajnalán ebben a szellemben terjedtek egyre szélesebb körben az irodalomban, a sajtóban, a nyilvános kommunikációban. Az új író- és költőnemzedék átvette ezeket, tovább fejlesztette, csiszolta, s a reformkori magyar irodalom már az újításokat használva, azokat továbbiakkal kiegészítve bontakozhatott ki, a magyar nyelvű színdarabok lassan kiszorították az addig szinte kizárólagos német színházat, és egyre inkább tért hódított a magyar nyelvű sajtó is.

Hogy a nyelvújítás és a magyar nyelvű tudományosság mennyire fontos törekvése volt a korszaknak, azt az is jól mutatja, hogy Tessedik Sámuel sokan támadták azért is, mert – az egyébként nagyszerű – munkáit német nyelven írta, ami az ő esetében érthető is, hiszen ez volt az anyanyelve. Azonban sok kortársához hasonlóan a nemzeti érzést és a nyelvet még nem kapcsolta össze, a nemzethez tartozást nem a közös nyelv, hanem egyéb szociális kapcsolatok jelentették számára, hiszen elkötelezett patrióta volt, s láthattuk, hogy mi mindent tett az ország gazdaságának fejlesztéséért. Noha a nyelvújítás már zajlott, az kívül maradt az érdeklődési körén, és – II. Józseffel egyetértve – a német nyelv központi jelentőségét, közvetítő szerepét hangsúlyozta (Penyigey 1980:62). Úgyhogy ebből a szempontból a nagy újító éppen nem tartozott az újítók közé, noha az is igaz, hogy a német nyelvet a latin helyett használta. Munkáit mások fordították magyarra, a *Der Landmann in Ungarn* címűt Kónyi János 1786-ban, két évvel az eredeti megjelenése után, és az is jól jellemzi a kort, hogy a fordítást és a magyar nyelvű kiadást gróf Széchényi Ferenc finanszírozta, aki viszont fontosnak tartotta a magyar nyelvű tudományosság támogatását, illetve azt, hogy Tessedik reformgondolatai magyarul is olvashatók legyenek. *Önéletírásának* kéziratát azonban csak majdnem száz évvel később, 1873-ban fordította magyarra és adta ki Zsilinszky Mihály, s akkor már fel sem merült az eredeti nyelven való közzététel. Ha pedig összehasonlítjuk a két fordítás magyar nyelvű szövegét, jól érzékelhető a nyelvújítást követően a magyar nyelvben bekövetkezett változás.

Irodalom

- Csíky G. (1996). *Mezőgazdasági Pantheon. Tessedik Sámuel*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár <https://mek.oszk.hu/0000/00058/html/tessedik.htm> Utolsó letöltés: 2023. 06. 13.
- Csománé Forgács E. (2001). Tessedik Sámuel kora és tevékenysége. *Iskolakultúra* 2001/3. 81–89. http://real.mtak.hu/61115/1/EPA00011_iskolakultura_2001_03_081-089.pdf Utolsó letöltés: 2023. 06. 05.
- Duin, N., Sutcliffe, J. (1993). *Az orvoslás története az ősidőktől 2020-ig*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Horváth M. (szerk. 1993). *A magyar nevelés története 1-2*. Tankönyvkiadó Budapest.

⁵ <https://mek.oszk.hu/07000/07075/07075.pdf> (115–244) Utolsó letöltés: 2023. 06. 19.

⁶ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Szovegyujtemeny-szovegyujtemeny-1/felvilagosodas-es-klasszicizmus-B59/kazinczy-ferenc-1759-1831-B6A/ortologus-es-neologus-nalunk-es-mas-nemzeteknel-C07/> Utolsó letöltés: 2023. 06. 19.

- Keczer G., T. Molnár G., Vékony T. (2019). A közösségi főiskola a hazai felsőoktatásban In: Döbör András, T. Molnár Gizella (2019, szerk.) *Közösségi főiskola regionális megvalósíthatóságának megalapozása* 88–133. Szeged, SZTE JGYPK Kiadó.
http://www.jgypk.hu/kiado/wp-content/uploads/2019/12/Dobor_Andras_T_Molnar_Gizella_Kozossegi_foiskola_regionalis_megvalosithatosaganak_megalapozasa_2019.pdf Utolsó letöltés: 2023. 06. 01.
- Novobáztzy K. (1948): Planck és a kvantumelmélet. *Természettudomány* III. évf. 38–50.
<https://www.termvil.hu/archiv/tv100/tv898/planck1.html> Utolsó letöltés: 2023. 06. 03.
- Planck, M. (1948/2004): Tudományos önéletrajz. In: *Max Planck válogatott írásai* Válogatta és az előszót írta Szegedi Péter. Neumann Kht., Budapest. 2004.
<https://mek.oszk.hu/05000/05010/html/planckirasaioo02.html> Utolsó letöltés: 2023. 06. 01.
- Penyigey D. (1980): *Tessedik Sámuel*. Agrártörténeti tanulmányok 9. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Snow, J. (1849): *The Mode of Communication of Cholera London*, John Churchill, Princes Street, Soho. <https://collections.nlm.nih.gov/ext/cholera/PDF/0050707.pdf> Utolsó letöltés: 2023. 05. 30.
- Tessedik S. (1873). Önéletírása. Eredeti német kéziratból fordította és kiadta Zsilinszky Mihály. Pest. In: Zsigmond Gábor (2004, szerk. és előszó): Tessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely: *A parasztok állapotáról Magyarországon*. Budapest, Neumann Kht.
<https://mek.oszk.hu/04800/04869/html/parasztok0004.html> Utolsó letöltés: 2023. 06. 07.
- Tessedik S. (1786). A parasztember Magyarországon micsoda, és mi lehetne. Németből fordította Kónyi János Pécs Engel János nyomdája. In: Zsigmond Gábor (2004, szerk. és előszó): Tessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely: *A parasztok állapotáról Magyarországon*. Neumann Kht., Budapest. <https://mek.oszk.hu/04800/04869/html/parasztok0005.html>
Utolsó letöltés: 2023. 06. 07.
- Tomasello, M. (2002). *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tomasello, M. (2011). *Mi haszna az együttműködésnek?* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tomori V. (1935): *A parasztság szemléletének alakulása*. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, Szeged.
- Török Zs. Gy. (2020): Snow doktor járványos kartográfiája – Térképtörténetek. *Élet és Tudomány* 2020/15. <https://eletestudomany.hu/snow-doktor-jarvanyos-kartografiaja-terkeptortenetek/>
Utolsó letöltés: 2023.05.30.